

Μνήμων

Τόμ. 28 (2007)

Ἡ Μονὴ Πεντέλης στὴ δίνη ἐνὸς χρέους στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.75](https://doi.org/10.12681/mnimon.75)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ Π. Δ. (2011). Ἡ Μονὴ Πεντέλης στὴ δίνη ἐνὸς χρέους στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. *Μνήμων*, 28, 31–47.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.75>

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ

Η ΜΟΝΗ ΠΕΝΤΕΛΗΣ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΕΝΟΣ ΧΡΕΟΥΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 18ου ΑΙ.

Στο ιδιωτικό άρχείο τῆς οἰκογένειας Περούλη¹ πού ἀπόκειται στό Κρατικό Ἄρχείο τῆς Βενετίας,² ἀνάμεσα στά πολλά ἄλλα ντοκουμέντα, πού εἴτε ἔχουν ἄμεση σχέση μέ τήν οἰκογένεια αὐτή καί τίς ἐμπορικές καί ἄλλες δραστηριότητές της, εἴτε, κάποτε, δέν συνάπτονται παρά ἔμμεσα μέ αὐτήν, βρίσκεται καί τὸ ἀντίγραφο ἑνὸς ἐγγράφου τῆς μονῆς Πεντέλης, πού κατὰ τὴ γνώμη μας προσφέρει ὀρισμένα στοιχεῖα στὴν ἱστορία τῆς μονῆς, ἀλλά, κυρίως, ἀποτελεῖ μιὰ καλὴ μαρτυρία γιὰ τίς οἰκονομικὲς πραγματικότητες τῆς Τουρκοκρατίας.

Συγκεκριμένα πρόκειται γιὰ ἕνα ἐπιτροπικὸ γράμμα πού συντάχθηκε στὶς 8 Ὀκτωβρίου 1719 μέ τὴ σύμφωνη γνώμη ὄλων τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς (ἄπαντες οἱ ἀσκούντες καί κοινοβητοῦντες ἱερομένοι τε καί μοναχοὶ) καί ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Ἀθηνῶν Ἰάκωβο³ καί ἀπὸ ὀρισμένα πρόσωπα τῆς ἀνώτερης ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, καί τοῦ ὁποῦ (ἄσον καί ὅμοιοι) συντάσσεται στὴ Σμύρνη στὶς 12 Δεκεμβρίου 1719 καί ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὸν Βενετὸ πρόξενο τῆς πόλης

---

1. Γιὰ τὴν οἰκογένεια αὐτὴ –ἀθηναϊκῆς καταγωγῆς– διαθέτουμε τώρα τὸ δημοσίευμα τοῦ Vincenzo Ruzza, *La famiglia Perulli da Atene a Venezia*, [Vittorio Veneto 2000], σ. 119, τὸ ὁποῖο δέν ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὴ προσέγγιση ἀλλὰ μιὰ συγκινητικὴ κατάθεση ἑνὸς ἀπὸ τὰ τελευταῖα μέλη ἐκ θηλυγονίας τῆς οἰκογένειας Περούλη, ὁ ὁποῖος μετὰ ἀπὸ πολὺχρονη καί κοπιαστικὴ προσπάθεια, ἀπόσο εἶμαι σὲ θέση νὰ γνωρίζω, συγκέντρωσε ὅλες τίς βιβλιογραφικὲς ἀναφορὲς στὴν ἐλληνικὴ καί ἰταλικὴ γλῶσσα σχετικὰ μέ τοὺς Περούληδες καί τὴ δράση τους, φθάνοντας στό σημεῖο νὰ μεταφράσει στά ἰταλικά καί ἐλληνόγλωσσες μελέτες γιὰ τοὺς προγόνους του· βλ. ἐπίσης Π. Δ. Μιχαηλάρης, «L'attività armatoriale di Demetrio Peruli ed il suo intervento al traffico Mediterraneo», *Actes du IIe Colloque International d'Histoire. Économies Méditerranéennes-Équilibres et Intercommunications XIIIe-XIe siècles*, τ. 1, Ἀθήνα 1987, σ. 176.

2. Τὸ ἔγγραφο πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ ἀπόκειται στὴν ἐκτὸς καταλόγων σειρά μέ τὰ στοιχεῖα, Archivio Privato dei Conti Perulli, S. T. [Serie Terza], b. 13.

3. Προσαθώντας νὰ ἐντοπίσω στοιχεῖα γιὰ τὸν μητροπολίτη αὐτόν, πού συχνὰ συγχέεται μέ τὸν ὁμώνυμό του πού διετέλεσε μητροπολίτης Ἀθηνῶν κατὰ τὴν εἰσβολὴ τοῦ Μοροζίνη, διαπίστωσα ὅτι ὁ μητροπολιτικὸς κατάλογος τῆς περιοχῆς παρουσιάζει ἀρκετὰ κενά, μολονότι βρισκόμαστε πιὰ στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. Μετὰ λοιπὸν ἀπὸ μιὰ μικρὴ ἔρευνα

Φραγκίσκο Χορτάτζη⁴ στις 22 Δεκεμβρίου τῆς ἴδιας χρονιᾶς. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο λοιπὸν ἐπικυρωμένο ἐπιτροπικὸ ἔγγραφο εἶναι ποὺ ἔχουμε τώρα στὴ διάθεσή μας μέσω τοῦ ἀρχείου Περούλη, γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε ἕνα ἐνδιαφέρον ἐπεισόδιο σχετικὰ μὲ τὴν οικονομικὴ κατάσταση τῆς μονῆς Πεντέλης στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα.

Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς Πεντέλης (Κοίμηση τῆς Θεοτόκου) ἔχουν γραφτεῖ ἀρκετὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα κατὰ βάση ἀνακυκλώνουν γνωστὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἵδρυση καὶ τὴν παρουσία τῆς μονῆς. Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἐνδεχομένως ἔχει τὴν αἰτιολογία της στὸ γεγονός ὅτι τὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς δὲν διασώθηκε⁵ καὶ κατὰ συνέπεια οἱ πηγές γιὰ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς παραμένουν πάντα οἱ ἴδιες: ὀρισμένα πατριαρχικὰ γράμματα, δημοσιευμένα ἀρ-

καὶ προσφυγὴ κυρίως στὶς πληροφορίες ποὺ μᾶς παρέχει ὁ Ἰωάννης Μπενιζέλος (*Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, μὲ προλεγόμενα Ἰωάννου Γενναδίου, ἐπιμ. Ι. Κόκκινα-Γ. Μπόκου, ἐπιστημ. ἐποπτεία καὶ παρουσίαση Μ. Ι. Μανούσακας, τ. 1-2, Ἀθήνα 1986), τὰ πατριαρχικὰ γράμματα ἀπὸ τὴν τράπεζα τοῦ Προγράμματος «Θεσμοὶ καὶ Ἰδεολογία στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία, 15ος-19ος αἰ.» τοῦ ΚΝΕ/ΕΙΕ καὶ ἄλλες πληροφορίες ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ βιβλιογραφία συνθέτω, μὲ κάθε ἐπιφύλαξη, τὸν ἐπισκοπικὸ κατάλογο Ἀθηνῶν, γιὰ τὰ χρόνια ποὺ ἐδῶ μᾶς ἀπασχολοῦν, ὡς ἐξῆς: Ἰάκωβος, πρωτοσύγκ. Μυτιλήνης 1676, Ἰούν. 6-(1687:), Ἀθανάσιος 1687(:)-1689(:), Κύριλλος (:)- Ὀκτ. 1703, Μελέτιος (Μιχαὴλ Μῆτρου, ἀπὸ Ἰωάννινα) Ὀκτ. 1703-1714, Ἰάκωβος Β' (ἀπὸ Κύθνο) 1714-1736, Ζαχαρίας 1736-1741· βλ. καὶ Ἰω. Ἀναστασίου, *Βιβλιογραφία τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 30-32.

4. Γιὰ τὴν κρητικὴς καταγωγῆς οἰκογένεια τῶν Χορτάτσηδων βασικὲς παραμένουν πάντα οἱ δύο μελέτες τοῦ Μ. Ι. Μανούσακα: «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρητικῆς οἰκογενείας Χορτάτση», *ΕΕΒΣ* 26 (1956) 231-301 καὶ «Τὰ ἔγγραφα τῶν Χορτάτσηδων τῆς Σμύρνης (Συλλογὴ Whittall)», *Μικρασιατικὰ Χρονικὰ* 10 (1963) 9-86. Εἰδικότερα γιὰ τὸν Φραγκίσκο Χορτάτση τοῦ ἐπιτροπικοῦ βλ. «Συμβολὴ...», ὁ.π., σ. 285-286· σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνει ὁ Μ. Μανούσακας ὁ Φρ. Χορτάτσης διορίστηκε πρόξενος τῆς Βενετίας στὴ Σμύρνη στὶς 18 Ὀκτ. 1719, θέση ποὺ διατήρησε ἕως τὸ θάνατό του (περὶ τὸ 1750), μολοντί προσπάθησε ἀνεπιτυχῶς νὰ μεταθεθεῖ στὸ πρόξενοιο τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸ ἔγγραφο λοιπὸν τῆς μονῆς Πεντέλης ποὺ ἐπικυρώνει στὶς 19 Δεκεμβρίου 1719 εἶναι μία ἀπὸ τὶς πρῶτες πράξεις τῆς προξενικῆς του σταδιοδρομίας. Στὴν ἰταλικὴ ἐπικύρωση τοῦ Βενετοῦ προξένου ἀναφέρεται ὅτι τὸ πρωτότυπο ἔφερε ἐπικύρωση καὶ τοῦ Γάλλου προξένου στὴν Ἀθήνα, πράγμα ποὺ ἀπλῶς καταγράφεται στὸ ἀντίγραφό μας. Πάντως πρόξενος τῆς Γαλλίας στὴν Ἀθήνα τὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι ὁ Γάσπαρης, ἀπὸ τῆ γνωστῆ ἀθηναϊκὴ οἰκογένεια ποὺ ἤδη ἀπὸ τὸν 17ο αἰ. εἶχε ἀποκτήσει τὴ γαλλικὴ ἰθαγένεια (βλ. Βασ. Κρεμμυδάς, *Τὸ ἐμπόριο τῆς Πελοποννήσου τὸ 18ο αἰώνα (1715-1792)* (μὲ βάση τὰ γαλλικὰ ἀρχεῖα), Ἀθήνα 1972, σ. 47).

5. Ἡ μαρτυρία τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Κυρίλλου Δέγλερη (ἡγούμενος ἀπὸ τὸ 1821-1869) ποὺ ὡς ἀπομνημόνευμα χρησιμοποιεῖται, παρὰ τὴν προφορικότητά της, ἀπὸ πολλοὺς μελετητὲς ὡς ἀσφαλὴς πηγὴ ἀναφέρει καταστροφὴ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς ἀπὸ τοὺς Τούρκους στρατιῶτες τοῦ Ὁμέρ Βριόνη, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης.

κατ'εξοχήν φορές, κάποιες επιγραφές, αρκετές μαρτυρίες από περιηγητικά κείμενα, τὰ «ἀπομνημονεύματα» ενός ήγούμενου, καταθέσεις στοιχείων από δικαιαιοπρακτικά έγγραφα.⁶

Σύμφωνα με αυτά, λοιπόν, ή μονή Πεντέλης ιδρύθηκε στα τέλη του 16ου αϊ. (πιθανώτατα τὸ ἔτος 1578) με μυθιστορηματικό τρόπο –ὅπως συμβαίνει σε πολλές ἀνάλογες περιπτώσεις–, φέρεται περίπου ὡς «ιδιωτική» τῆς οἰκογένειας Δέγληρη⁷ καθὼς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς ήγουμένους τῆς πρώτης περιόδου δράσης τῆς μονῆς εἶναι μέλη τῆς οἰκογένειας αὐτῆς, καὶ γενικὰ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα μοναστήρια τῆς Ἀττικῆς ποὺ ἐπιβίωσε ὡς τις μέρες μας, ἔχοντας στενοὺς δεσμοὺς με ὀρισμένες ἀπὸ τις πρώτες ἀθηναϊκὲς οἰκογένειες.⁸ Φυσικὰ ἐδῶ δὲν εἶναι πρόθεσή μας νὰ παραθέσουμε τὴν ἱστορία τῆς μονῆς, γι' αὐτὸ ἃς παρακολουθήσουμε τὸ ντοκουμέντο καὶ τις πληροφορίες ποὺ αὐτὸ ἀποδεδειμῆται.⁹

6. Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τ. 1-3, Ἀθήνα 1890-2 (στὸ ἔργο αὐτὸ ὑπάρχουν διάσπαρτες πληροφορίες γιὰ τὴ μονή κυρίως στὶς σελ. 314-318, 336, 385-398 τοῦ πρώτου τόμου καὶ σελ. 44-46 τοῦ δευτέρου τόμου)· Διονύσιος Σ. Ἀλβανάκης, *Ἱστορία τῶν ἱερῶν μονῶν τοῦ κράτους, Ἀ' Μοναὶ μητροπόλεως Ἀθηνῶν, τόμος πρώτος Ἱερὰ μονή Πεντέλης*, Ἀθήνα 1905· Δ. Γρ. Καμπούρογλου, «Ἡ μονή Πεντέλης», *Μελέται καὶ Ἔρευναι*, Ἀθήνα 1923, σ. 83-129· ὁ ἴδιος, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, τ. Β', Ἀθήνα 1890, σ. 217-228· Γ. Προκόπης, «Ἡ ἱερὰ μονή Πεντέλης», Ἀθήνα 1967 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν Γ' τόμο τῆς *Θρησκευτικῆς καὶ Ἠθικῆς Ἐγκυκλοπαίδειας*, στ. 278-284)· Ἰωάννης Ἡλ. Βολανάκης, *Ὁδηγὸς τοῦ Μουσείου τῆς ἱερᾶς μονῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου Πεντέλης*, β' ἔκδ., [Ἀθήνα] 1974.

7. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὰ χρόνια ἴδρυσης τῆς μονῆς ἕως τις τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αϊ. ἔχουν ἐντοπισθεῖ δέκα τουλάχιστον πρόσωπα ἀπὸ τὴν οἰκογένεια αὐτὴ ποὺ διετέλεσαν ήγούμενοι τῆς μονῆς, βλ. Βολανάκης, ὁ.π., σ. 7-8 ὅπου κατάλογος τῶν ήγουμένων· ὡστόσο, καὶ τὸ ἔγγραφο μας τὸ ἀποδεικνύει, ὑπάρχουν ἀρκετὲς ἐλλείψεις καὶ στὸν κατάλογο αὐτὸ ἀφοῦ ὁ ήγούμενος Γρηγόριος τοῦ ἐγγράφου δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ καμιά ἄλλη πηγή ἢ συγχέεται με κάποιον ἄλλο. Σ' αὐτὰ νὰ προστεθοῦν οἱ σχολιασμένες πλεόν πληροφορίες ποὺ παραδίδει ὁ Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, «Ἡ μονή Πεντέλης», ὁ.π., σ. 90 κ.ἑξ. ὅπου τὰ σχετικὰ με τὴ δράση τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας Δέγληρη.

8. Ἡ σύνδεση, καλύτερα ἐξάρτηση, ὀρισμένων μονῶν ἀπὸ πλούσιες οἰκογένειες ποὺ ἐνδεχομένως ἀνάγεται καὶ στὴν ἴδρυσή τους ἀλλὰ κυρίως στὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυσή τους, κατὰ τέτοιον τρόπο ὡστε νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ μοναστήρια ὡς καταλύματά τους εἶναι ἕνα ἐνδιαφέρον θέμα, τὸ ὅποιο, ἀπόσο γνωρίζω, δὲν ἔχει μελετηθεῖ συστηματικὰ. Ὅσον ἀφορᾷ λ.χ. τὴν μονή Πεντέλης εἶναι βεβαιωμένη ἡ στενὴ σχέση της με τις ἀρχοντικὲς ἀθηναϊκὲς οἰκογένειες τῶν Μισεραλιώτη, Ταρωνίτη καὶ Μπενιζέλου.

9. Τὸ ἔγγραφο δημοσιεύεται χωρὶς ἀποκαταστάσεις ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάλυση κάποιων βραχυγραφῶν τῆς ἰταλικῆς ἐπικύρωσης. Ὡστόσο, πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὡς ἐκκλησιαστικὸ ἔγγραφο εἶναι ἀρκετὰ ἀνορθόγραφο ἀκόμα καὶ σὲ ὄρους καθαρὰ ἐκκλησιαστικούς τῶν ὁποίων ἡ συχὴ ἐπανάληψη μᾶλλον ἔπρεπε νὰ εἶχε ἐμπεδώσει καὶ τὴν ὀρθὴ χρήση τους (ἀσκούντες, ἐπήκλην, κοινοβητοβέροντες, εφρόσυνον, εντρηαδη, ἐκλήθησαμεν κ.λπ.).

† ὁ ἀθηνῶν ἰάκωβος βεβαιοῖ:

1719 - δεκεμβρίου - 12- εἰς τὴν σμύρνην, τὸ ἴσον καὶ ὅμοιον ἐκ τοῦ προτοτύπου-

† ἅπαντες οἱ ἀσκούντες καὶ κοινοβητοῦντες ἱερομένοι τε καὶ μοναχοὶ ἐν τῇ ἱερᾷ καὶ σεβασμῷ μονῇ εἰς ὄνομα τιμομένη τῆς δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου τὸ ἐπήκλην Πεντέλης ἔχοντες τὸ εφορῆσον καὶ χαρὰν τὴν ἔνθεον ὅπου ἐκκληθήσασιν εἰς τὸν ἱερόν ναόν διὰ τὸ νὰ ὑμνοῦμεν τὸν ἐντροπῆθαι θεὸν καὶ τὴν δεσποινάμας εὐχαρηστοῦμεν θεοτόκον, ὅπου ἐστόλησεν ταύτην τὴν ἱερὰν μονὴν μὲ διάφορα ὑποστατικὰ εἰς ταῖς τῶν πατέρων χρεῖαις, διὰ τοῦτο δὲν εἶναι τόσον ἀφούμνησθη ἀλλὰ ἐπαινεμένη διὰ τὰ ἄλλα χαρήσιμα ὅπου ἔχη καὶ πλέον διὰ τὴν τῶν ὑποστατικῶν ἀπόκτησιν, ἢ ἀνωμαλίαις ὅμως τῶν χρόνων ἔφεραν ἔληψιν τῶν εἰσοδημάτων καὶ ὀληγοστέριν τῆς ἐντροπῆθαι, ὅτι ἡ δεκατία ἔγινεν ἔκπαισι ἀποκοπὴ διὰ τὸ δίδεται μέλη εἰς τὴν ἀθηνεῖαν τὸ κατέτος, καὶ τὰ μελήσια ἀφανηστῆντα ὑπὸ τῶν ἐναντίον καιρῶν ἐξέπεσεν εἰς χρεός διὰ τὸ ἀναπληρῆ τὴν τελῆαν ἀποκοπὴν τοῦ ὁποῖου ἢ διαφορὰ ἀκολουθῆσαι περησῆ καὶ μετὰ καιρὸν φοβερίζη τὸ διάφορον νὰ ὑπερέβη τὸ ἴδιον χρεός καὶ φοβηθέντες μήπως ὑστερηθῆ κανένα ἀπὸ τὰ ὑποστατικὰ αὐτοῦ ὅπου ἀμποτες οὔτε νὰ γένη οὔτε νὰ καταφερθῆ. Ταῦτα στοχασθέντες ἡμεῖς ἀπεφασίσαμεν οἱ πατέρες κοινῶς καὶ τὸν καθηγούμενον τῆς ἱερᾶς μονῆς Πεντέλης κὺρ Γρηγόριον, ἐπήτροπον ἐποιήσαμεν καὶ καθολικὸν οἰκοκύριον νὰ ὑπάγη ἢ εἰς τὴν Χίον, ἢ εἰς τὴν Σμύρνην, καὶ ἕως εἰς τὴν Βενετίαν διὰ τὸ νὰ ἡμπορέση νὰ εὔρη σολδία μὲ ὀληγότερον τὸ διάφορον νὰ σηκόση τοῦτο τὸ χρεός ὅπου ἔχη ἐδῶ, καὶ ἡμεῖς στέργομεν καὶ βεβαιόνομεν ὅτι ἤθελεν κάμη ὁ ἄνωθεν μας ἡγούμενος νὰ εἶναι καλὰ γενομένα, κάντε σολδία ἤθελεν σηκώση, τὰ στέργομεν διὰ χρεός, κάντε τῆς τζέκας τὰ σολδία ὅπου εἶναι εἰς τὴν Βενετίαν ἤθελεν τὰ σηκόση ἤθελεν τὰ πουλίση ἢ τὸ διάφορόντου ἤθελεν πουλίση τὰ στέργομεν ὅλα διὰ καλὰ γενομένα. ἀκόμη τοῦ δίδομεν ἀπλὴν ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν διὰ τὸ νὰ ἤθελεν βάνη ἐπιτροπὸν του τόσον διὰ τὰ σολδία τῆς Βενετίας ὅσον καὶ διὰ ἄλλην χρεῖαν ὅπου ἤθελεν τοῦ φανηστῆ εὐλόγον βεβαιονοτῆς τον μὲ ταῖς ἴδιαις μας ὑπογραφαῖς διὰ ἴδιον καὶ καθολικὸν ἐπίτροπον τῆς ἄνωθεν εἰρημένης ἱερᾶς μονῆς Πεντέλης:

- 1719 - ὀκτωβρίου- 8-

1719 - ὀκτωβρίου -8 - εἰς τὴν ἀθήνα

ὁ ἀθηνῶν ἰάκωβος βεβαιοῖ:-

† γερμανὸς ἱερομόναχος βεβαιοῖ:- † μητροφάνης μοναχὸς βεβαιοῖ:-

† νεκτάριος ἱερομόναχος βεβαιοῖ:- † νεκτάριος μοναχὸς βεβαιοῖ:-

† διονύσιος ἱερομόναχος βεβαιοῖ:- † σεραφῖμ μοναχὸς βεβαιοῖ:-

† σωφρόνιος μοναχὸς βεβαιοῖ:- † θεοδόσιος μοναχὸς βεβαιοῖ:-

Ἡ ταπεινότης ἡμῶν διὰ τοῦ παρόντος δηλοποιῆ μετὰ τὰ τῶν κάτωθεν τιμίων μαρτύρων ὅτι τὰ ἄνωθεν γεγραμμένα δηρῶτι [=δηλονότι] ἢ ἐπιτροπικῆ τῶν πατέρων τῆς μονῆς Πεντέλης ὁποῦ καταστένουσι τὸν ἡγουμενόντους κῆρ γρηγόριον διὰ ἐπίτροπόν τους ὡς διὰ λαμβάνη εἶναι ἀληθινή καὶ βεβαία καὶ οὕτως ὁμολογοῦμεν:-

† σταμάτιος ἱερεὺς καὶ οἰκονόμος βεβαιοῖ:- † νερούτζιος ἱερεὺς σακελλάριος βεβαιοῖ:-

† δημήτριος ἱερεὺς καὶ σκευοφῆλαξ βεβαιοῖ:- † ἀντώνιος παλαιολόγος βεβαιοῖ:-

† μπενιζέλος ἰωάννου βεβαιοῖ:- † σωτήρχος λατήνος βεβαιοῖ:- † μπερνάρδος παλαιολόγος βεβαιοῖ:- † μιχαὴλ γερένης βεβαιοῖ:- † μπενάρδος καπετανάκης βεβαιοῖ:- † δημήτριος πατούσας βεβαιοῖ:- † μπερνάρδος πατησότης βεβαιοῖ:- † μιχάλης φωκάς βεβαιοῖ:- † γεώργιος καπετανάκης βεβαιοῖ:- † ἀγγελος μπενιζέλος βεβαιοῖ:- † λεονάρδος καβαλάρης βεβαιοῖ:-

Noi Fran(ces)co Cortazzi per la Serenissima Repub(lic)a Veneta Console in Smirne e sue dipendenze havendo perfetta cognitione della lingua e carattere Greco, certifichiamo et attestiamo a qualunque appartenirà qualmente la sopradetta copia è extratta dall' originale firmato dal Padre superiore et dagl' altri religiosi Greci dimoranti nel monasterio della Beata Vergine di Mendelli d' Athene et dal Rev(erendissimo) Vescovo Jacobo Greco di Athene et dal Sig(nor) Console Francese dimorante in Athene; In fede diche habbiamo firmata la presente di nostra propria mano, e fatto ponere il solito sigillo di questo nostro Consolato - Data in Smirne adi 22 Decembre 1719 S.N.

Fran(ces)co: Cortazzi Console Veneto

Simon Arrivabene Cancelliere

[κάτω ἀριστερὰ πάνω σὲ βουλοκέρι ἢ σφραγίδα τοῦ βενετοῦ προξένου].

Σύμφωνα, λοιπόν, μετὰ τὸ ντοκουμέντο μας ἡ μονὴ Πεντέλης εἶχε ὑποχρέωση («ἐκπαλαῖ») νὰ καταβάλλει στὸ ὀθωμανικὸ δημόσιο ἀντὶ τῆς δεκάτης μία κατ' ἀποκοπὴν ποσότητα σὲ μέλι. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ καταστάσεις δὲν εὐνόησαν τὴν παραγωγὴ μελιοῦ ἀναγκάστηκε, πιθανότατα στὰ τέλη τοῦ 17ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα, νὰ μετατρέψῃ τὴν καταβολὴ σὲ εἶδος σὲ χρηματικὴ καταβολὴ καὶ ἐπειδὴ δὲν μπόρεσε ἀφ' ἑαυτῆς νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν ὑποχρέωση αὐτὴ ἀναγκάστηκε νὰ πέσει σὲ δανεισμὸ (μᾶλλον σὲ τοκογλυφία). Ἡ κατάστασις αὐτὴ δημιούργησε, σύμφωνα μετὰ τὸ ἔγγραφο μας, μεγάλο χρέος, ποῦ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ πολλαπλασιασθεῖ καθὼς οἱ τόκοι ἔτειναν νὰ ὑπερβοῦν τὸ κεφάλαιο («καὶ μετὰ καιρὸν φοβερίζῃ τὸ διάφορον νὰ ὑπερέβῃ τὸ ἴδιον χρέος»), πράγμα ποῦ ἐξαναγκάζει τοὺς μοναχοὺς, προκειμένου νὰ ἀποφύγουν τὴν ἐκποίηση κτη-

ματικῆς περιουσίας τῆς μονῆς, νὰ καταστήσουν ἐπίτροπό τους τὸν ἠγούμενό τους Γρηγόριο πὺ ἐντέλλεται νὰ μεταβεῖ στὴ Χίο ἢ στὴ Σμύρνη ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμα τὴ Βενετία γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει φθηνότερο χρῆμα (νὰ δανεισθεῖ μὲ μικρότερο τόκο), ἢ νὰ χρησιμοποιήσει, μὲ ὅποιον τρόπο κρίνει πρόσφορο, κάποια κεφάλαια πὺ διαθέτει, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἢ μονὴ στὴν τζέκα τῆς Βενετίας.

Τὸ ἔγγραφο προκειμένου νὰ ἔχει μεγαλύτερη ἰσχύ ἐπικυρώθηκε αὐθημερὸν ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Ἀθηνῶν Ἰάκωβο καὶ ἀπὸ πολλὰ γνωστὰ ὀνόματα τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἀρχοντολογίου. Στὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων, ὅπως μᾶς δείχνει ἡ ἐπικύρωση τοῦ βενετοῦ προξένου, ὁ ἠγούμενος τῆς Πεντέλης Γρηγόριος ἔφθασε στὴ Σμύρνη, ἀλλὰ ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ παρόντος ἐγγράφου στὸ ἀρχεῖο Περούλη πρέπει νὰ σημαίνει ὅτι ὁ Γρηγόριος πῆγε καὶ στὴ Βενετία, ὅπου ἡ παρουσία Ἀθηναίων εἴταν ἀνέκαθεν ἰσχυρή, καὶ πιθανότατα θὰ ζήτησε βοήθεια ἀπὸ αὐτοὺς ἢ θὰ πραγματοποιήσε κάποιες ἄλλες ἐνέργειες γιὰ τὶς ὁποῖες εἶχε ἐξουσιοδοτηθεῖ, σύμφωνα μὲ τοὺς ὄρους τοῦ κειμένου. Ἡ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια οἱ πηγές πὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας δὲν ἀναφέρονται σὲ ἐκποίηση ὑποστατικῶν τῆς μονῆς, πρέπει νὰ σημαίνει ὅτι οἱ ἐνέργειες τοῦ ἠγούμενου τῆς μονῆς ὀδήγησαν σὲ κάποιο θετικό ἀποτέλεσμα.¹⁰

Ἄς δοῦμε ὅμως ἂν οἱ πληροφορίες τοῦ ἐγγράφου εἶναι δυνατὸν νὰ συνδεθοῦν μὲ ἄλλα γνωστὰ στοιχεῖα ὥστε νὰ ἀναδειχθεῖ μὲ σαφέστερο τρόπο τὸ πραγματικό γεγονός τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων καὶ τοῦ χρέους τῆς μονῆς πὺ καλοῦνται νὰ ἀντιμετωπίσουν οἱ μοναχοὶ καὶ ὁ ἠγούμενός της, καθὼς τὸ ἔτος 1719 πλησιάζει πρὸς τὸ τέλος του.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα ὅταν ἡ περιοχή τῆς Ἀττικῆς ὑπάγεται στρατιωτικὰ ὡς καζὰς στὸ σαντζάκι τοῦ Εὐρίπου ὅπου καὶ ἡ ἔδρα τοῦ πασᾶ· εἰδικότερα ἡ περιοχή αὐτὴ ἀνήκει στὸ πεδίο ἐποπτείας τοῦ ἀρχιευνούχου τοῦ ὀθωμανικοῦ παλατιοῦ (κισλάρ ἀγᾶ), ὁ ὁποῖος εἰσπράττει τοὺς φόρους (περίπου 50.000 γρόσια) τῆς περιοχῆς ἐκμισθώνοντάς τους, μὲσω πλειστηριασμοῦ, σὲ ἓνα σούμπαση (βοεβόδα) μὲ ἐτήσια θητεία στὸ ἀξίωμα.¹¹ Φυσικὰ ἡ εἰσαγωγή ἀργότερα (1760) τοῦ συστήματος μαλικιανῆ διαφοροποιεῖ

10. Μάλιστα ἔχουμε πληροφορίες γιὰ τὸ ἀντίθετο· συγκεκριμένα γύρω στὸ 1790 πραγματοποιοῦνται ἀρκετὲς ἀγορές κτημάτων στὴν περιοχή τῆς Ἀττικῆς ἐκ μέρους τῆς μονῆς Πεντέλης, βλ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, ὅ.π., τ. 1, σ. 318.

11. Γιὰ τὴν ἐνταξὴ τοῦ καζᾶ Ἀττικῆς στὸ σαντζάκι τοῦ Εὐρίπου βλ. Ἰωάννης Γ. Γιαννόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, Ἀθήνα 1971, κυρίως σ. 116-125. (Βρίσκει τὴν εὐκαιρία ἐδῶ νὰ ἀναφερθῶ στὴν πληροφορία πὺ παραθέτει ὁ Σπ. Ἀσδραχᾶς, *Μηχανισμοὶ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στὴν Τουρκοκρατίαν (ΙΕ'-ΙΣΤ' αἰῶνας)*, Ἀθήνα 1978, σ. 277, μὲ παραπομπὴ στὸ δημοσίευμα Rusi Stojkov, «La division administrative de l'eyalet de Romélie pendant les années

ὡς ἓνα βαθμὸν τὰ πράγματα. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς φορολογικὲς ὑποχρεώσεις τῆς μονῆς Πεντέλης οἱ διάσπαρτες πληροφορίες πού ἔχουμε ἀποτυπώνουν, μέσα στὸ γενικὸ σχῆμα, τὴν ὑπαγωγή τῆς στὸ τζαμί τῆς Βαλιντέ σουλτάνας (βασιλομήτορας),¹² στὸ ὁποῖο εἶταν ὑποχρεωμένη νὰ καταβάλλει ἀντὶ τῆς δεκάτης ὀρισμένη ποσότητα μελιού.¹³

Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ διάφορες μαρτυρίες ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς παρήγαγε ἱκανὲς ποσότητες μελιού, προϊόν πού μαζί μὲ τὸ λάδι ἀποτελοῦσαν τὰ δύο σπουδαιότερα προϊόντα πού ἐξάγονταν ἀπὸ τὴν περιοχὴ. Οἱ σελίδες τοῦ Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ (1667) ἀλλὰ κυρίως τοῦ Φελῖξ Μπωζοῦρ (τέλη 18ου αϊ.),

---

soixante du XVIIe siècle», *Studia Balcanica* 1 (1970) 216-217, μὲ στοιχεῖα «γιά μιὰ διαφορετικότερη διοικητικὴ ὀργάνωση τῆς Στερεᾶς στὸν ἰζ' αἰώνα». Ἡ ὑπαγωγή τῆς πόλης ὑπὸ τὸν ἀρχιευνούχο ἀνάγεται, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα γεγονότα ἄλλωστε, στὴ μεσο-λάβηση μιᾶς Ἀθηναίας, τῆς Βασιλικῆς, ἡ ὁποία ὡς μέλος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ χαρμειοῦ μεσολάβησε κ.λπ. κ.λπ. (βλ. τὰ σχετικὰ στὸ Γιαννόπουλος, ὁ.π., σ. 120). Ἡ ὑπαγωγή αὐτῆ, φαίνεται νὰ πραγματοποιήθηκε πάντως στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αϊ. καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ κρίνω σκόπιμο νὰ παραπέμψω στὶς ὀξυδερκεῖς παρατηρήσεις τοῦ Δημητρίου Καμπούρογλου, ὁ ὁποῖος, στὴν προσπάθειά του νὰ ξεκαθαρίσει τὰ τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, παραθέτει σωρεῖα ἀποσπασμάτων ἀπὸ περιηγητικὰ κείμενα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κείμενα ὅσων ἄλλων Ἑλλήνων ἱστορικῶν ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ἀθήνας (Σουρμελής, Κωνσταντινίδης, Παπαρρηγόπουλος, Λάμπρος, Περραιβὸς κ.λπ.), ἀντιμετωπίζοντας μὲ κριτικὴ διάθεση τὶς πληροφορίες τους καὶ καταλλήγοντας σὲ ὀρισμένα συμπεράσματα γιὰ τὰ διοικητικὰ πράγματα τῆς Ἀθήνας πού ἀξίζουν τὴν προσοχὴ μας (βλ. Δημ. Καμπούρογλου, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, τ. 2, χ.χ., σ. 55-86).

12. Μολονότι ἡ ὑπαγωγή αὐτῆ τῆς μονῆς μαρτυρεῖται ἀπὸ πολλὲς πηγές, δὲν μπορέσαμε νὰ ἐντοπίσουμε τὴν ἐπίσημη πράξη τοῦ γεγονότος: πιθανότατα τὸ γεγονός πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν τουρκικὴ βιβλιογραφία. Ὡστόσο, ἔχουμε σὲ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ Γερασίου Γ' πού συντάχθηκε τὸν Φεβρουάριο 1796 καὶ ἀφορᾷ τὴ μονὴ Πετράκη, μνεῖα παρόμοια ἐξάρτησης. Ἀναφέρεται συγκεκριμένα ὅτι τὸ μοναστήρι τῶν Ἀσωμάτων Πετράκη ἐκτὸς ἀπὸ τὴν σταυροπηγιακὴ του ιδιότητα «...ὑπετάχθη... μεθ' ὄλων τῶν μετοχιῶν αὐτοῦ, σιφτιλικίων, ζώων, μελισσιῶν, δένδρων καὶ πάντων τῶν κινήτων καὶ ἀκινήτων αὐτοῦ πραγμάτων, βάχων, γεγονόμενων εἰς τὸν νεωστὶ βασιλικῶς ἀπερωθέντα τουρμπὲν τῆς περιφανεστάτης... Βασιλῆς Σουλτάνης κυρίας ἡμῶν, καὶ ἡλευθερώθη τέλεον τῶν κατὰ καιροὺς συδοσιμάτων καὶ λοιπῶν ἐνοχλήσεων τῶν ἐν Ἀθήναις ἐξουσιαστῶν, ὀφείλων μόνον δίδοσθαι κατ' ἔτος τὸ διορισθὲν αὐτῷ ἐτήσιον εἰς τὸν δαψιλῆ καὶ περιφανῆ Τουρπέι Σερῖφ...» (Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. 1, σ. 357). Παράλληλα ἔχουμε καὶ φερμάνι τοῦ σουλτάνου Σελίμ Γ' (1789-1808) πιθανῶς μὲ τὴν ἴδια ὑπόθεση τῆς μονῆς Πετράκη, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται (σὲ μετάφραση) «...ἐπὶ τῷ ὄρφ ὁ ρηθείς ἡγούμενος νὰ δίδῃ χιλίας ὀκάδας μέλι καθαρὸν καὶ χιλίας ὀκάδας ἔλαιον κατ' ἔτος εἰς τὸ πτωχοκομεῖον τὸ ὁποῖον νεωστὶ ἱδρυσεν εἰς Ἐἰουπ Ἐνσαρῆ...[ἡ Βασιλῆς σουλτάννα] (Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*..., τ. 1, σ. 369-371).

13. Κώστας Η. Μπίρης, *Τὰ Ἀττικὰ τοῦ Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ. Αἱ Ἀθῆναι καὶ τὰ περιχώρα των κατὰ τὸν 17ον αἰώνα*, Ἀθήνα 1959, σ. 58-60 (ὁ συγγραφέας γνωρίζει τὶς προηγούμενες ἐκδοτικὲς προσπάθειες τοῦ Δημοσθένη Τζώρτζογλου καὶ τοῦ Σοφοκλῆ Α. Χουδαβερδύγλου, στὶς ὁποῖες ἐπισημαίνει ὀρισμένες ἀνεπάρκειες πού αἰτιολογοῦν τὴ δική του ἐκδοσὴ τοῦ Τσελεμπῆ).

όριοθετώντας μια περίοδο εκατό χρόνων, εκτιμῶ ὅτι ἀποτελοῦν, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, δύο καλές μαρτυρίες γιὰ τὴν ἐκτροπὴ μελισσιῶν, τὴν παραγωγὴ καὶ ἐξαγωγή τοῦ μελιοῦ τῆς Ἀττικῆς.¹⁴

Ὁ Μπωζοῦρ ποὺ γράφει στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, ἀναφέρεται στὴ φήμη τοῦ μελιοῦ τῆς Ἀττικῆς καὶ ἰδιαίτερα ἐκεῖνου τοῦ Ὑμηττοῦ, στὸν τρόπο παραγωγῆς, στὴν ποιότητα, στὸν τρόπο ἐπεξεργασίας του. Κάνοντας διαφοροὺς ὑπολογισμοὺς καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ μοναστήρια καὶ οἱ χωρικοὶ τῆς Ἀττικῆς εἶναι σὲ θέση νὰ συντηρήσουν 12.000 περίπου κυψέλες, δηλαδὴ 6.000 κάθε μία ἀπὸ τίς δύο αὐτὲς πληθυσμικὲς ομάδες, καὶ ὑπολογίζει τὴ συνολικὴ παραγωγὴ σὲ 360.000 λίβρες, ποσότητα ποὺ τὴν βρίσκει σύμφωνη μὲ τὰ 3.000 τουρκικὰ καντάρια ποὺ ἐκτιμοῦν ὡς παραγωγὴ οἱ ἔμποροι (44 ὀκάδες τὸ καντάρι).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ μονὴ Πεντέλης καὶ τὴ σχέση της μὲ τὸ μέλι, ὁ Ἑβλιά Τσελεμπὴ ἀναφέρει στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα ὅτι ἡ μονὴ διαθέτει 1.000 κυψέλες, προφανῶς στρογγυλεύοντας τοὺς ἀριθμοὺς, ἐνῶ ὁ Μπωζοῦρ ἐκατὸ περίπου χρόνια ἀργότερα ἀναφέρει ὅτι σὲ σύνολο 3.000 χιλιάδων κυψελῶν ποὺ διαθέτουν οἱ μονὲς τῆς Ἀττικῆς (στοὺς ὑπολογισμοὺς του δὲν συμπεριλαμβάνονται τὰ μετόχια τῶν μονῶν στὰ ὁποῖα ἀποδίδει ἰκανότητα συντήρησης ἄλλων 3.000 κυψελῶν), ἡ μονὴ Πεντέλης ἀπὸ μόνη της διαθέτει 1.200 κυψέλες.

Οἱ ἀριθμοὶ ποὺ παραδίδουν οἱ δύο πηγές δὲν παρουσιάζουν σημαντικὲς ἀποκλίσεις καὶ πάντως συμφωνοῦν στὴ διαπίστωση ὅτι ἡ μονὴ Πεντέλης διαθέτει κυριαρχικὴ θέση στὴν ἐκτροπὴ μελισσιῶν καὶ τὴν παραγωγὴ μελιοῦ. Αὐτὸ ἄλλωστε τὸ γεγονὸς συντελεῖ ὥστε ἡ μονὴ νὰ καταβάλλει τίς ὑποχρεώσεις της σὲ εἶδος, καθὼς ἔχει, θεωρητικὰ τουλάχιστον λόγω τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κυψελῶν, τὴ δυνατότητα νὰ παράγει ἰκανὴ ποσότητα τοῦ προϊόντος αὐτοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐμπλοκὴ αὐτὴ τὸ ἔγγραφο μας καταθέτει μὲ χαρακτηριστικὸ τρόπο ὅτι «ἡ δεκατία ἔγνην ἔκπαλαι ἀποκοπὴ διὰ νὰ δίδεται μέλι εἰς τὴν αὐθεντιάν». Ἡ μετατροπὴ τῆς δεκάτης σὲ χρηματικὸ ποσὸ ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντίστροφο δὲν εἶναι μιὰ ἀσυνήθιστη διαδικασίᾳ γιὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Ἄλλωστε καὶ ἡ φύση τοῦ προϊόντος εἶναι τέτοια ποὺ ὅταν οἱ πηγές

14. Βλ. Κώστας Η. Μπίρης, *Τὰ Ἀττικά*, ὅ.π., σ. 58-60· Φελίξ Μπωζοῦρ, *Πίνακας τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος στὴν Τουρκοκρατία (1787-1797)*, μετ. Ἑλένης Γαρίδη, εἰσαγωγή, ἐπιμέλεια, σχολιασμός Τάσου Βουρνᾶ, Ἀθήνα 1974, σ. 96-101. Ἐς σημειοθεῖ ἐδῶ ἡ σημασία ποὺ ἔχουν ὀρισμένα ἀγροτικὰ προϊόντα, ἐκτὸς τῶν δημητριακῶν, γιὰ τὸν προσπορισμὸ κάποιου διαφοροποιημένου εἰσοδήματος στὴν οἰκογένεια τοῦ παραγωγοῦ, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ὁ οικονομικὸς χώρος τῶν Ἑλλήνων στα χρόνια τῆς οθωμανικῆς κυριαρχίας*, Ἀθήνα 1993, σ. 9 (ἀνάτυπο ἀπὸ το π. *Επιλογή*, 1993, σ. 379-389): ὁ συγγραφέας ἀναφέρει ὡς παράδειγμα τέτοιων προϊόντων τίς ἐλιές καὶ τὰ σῦκα τῆς Μεσσηνίας, τὴ σαφίδα τοῦ Αἰγίου, τὸ μέλι τῆς Ἀττικῆς καὶ τὸν κρόκο τῆς Κοζάνης ἐπισημαίνοντας, παράλληλα, τὸν ρόλο τῆς γεωγραφίας καὶ τοῦ κλίματος γιὰ τὴν καλλιέργεια τῶν προϊόντων αὐτῶν.

αναφέρονται σε φορολογία επί των μελισσιών φυσικά έννοούν το προϊόν της κυψέλης.¹⁵

Όμως το έγγραφο δεν αναφέρει την ποσότητα που έπρεπε να καταβληθεί ετησίως ενώ οι μαρτυρίες που έχουμε αποκλίνουν σημαντικά. Ο Έβλια Τσελεμπή αναφέρει ότι η μονή έχει υποχρέωση να καταβάλλει ετησίως 1.000 οκάδες μέλι, ενώ ο Μπωζούρ δεν αναφέρεται καθόλου στην υποχρέωση αυτή. Πληροφορίες άλλες αναφέρουν ως ποσότητα τις 6.000 λίτρες¹⁶ ενώ ο ήγούμενος Κύριλλος στο κείμενό του κάνει λόγο για την υποχρέωση καταβολής άρχικα 3.000 χιλιάδων οκάδων, στις όποιες, μετά την προσάρτηση της μονής Νταού Πεντέλης και των εξαρτημάτων της, προστέθηκαν άλλες 1.000 οκάδες ανεβάζοντας το σύνολο στις 4.000 οκάδες.¹⁷

Γεγονός πάντως είναι ότι η μονή Πεντέλης, στην οποία ανήκει πλέον η πε-

15. Βλ. Σπ. Άσδραχάς, *Μηχανισμοί...*, β.π., σ. 37 όπου πληροφορίες από τον κανουναμέ των Τρικάλων για τη φορολογία του μελιού (1 άκτσές για κάθε μελίτσι).

16. J. Spon – G. Wheler, *Voyage d'Italie...*, τ.2, Λυών 1678, σ. 310.

17. Βλ. την σχετική πληροφορία στα Άπομνημονεύματα του ήγούμενου της μονής Κύριλλου Δέγλερη (Καμπούρογλου, *Μνημεία*, β.π., τ. 1, σ. 395-396). Το έπεισόδιο προσάρτησης της μονής Νταού Πεντέλης στη μονή Πεντέλης έχει συνδεθεί με την έρμωση της μονής Νταού, εξαιτίας της επιδρομής πειρατών (Καμπούρογλου, *Μνημεία*, τ. 1, σ. 396) σε μη προσδιορισμένο χρόνο περί τα τέλη του 17ου αϊ. Φυσικά οι λεηλασίες που ακολούθησαν την αποχώρηση των Βενετών του Μοροζίνη από την Άττική, και έθιξαν, ανάμεσα στα άλλα, τα περισσότερα μοναστήρια της Άττικής οφείλονταν στην επιστροφή των όθωμανικών στρατευμάτων και όχι σε Άλγερινούς πειρατές. Ωστόσο, ανάγκασαν τους μοναχούς της μονής Πεντέλης να προσφύγουν το 1691 στο Πατριαρχείο και να ζητήσουν επιβεβαίωση της σταυροπηγιακής ιδιότητας της μονής, προφασιζόμενοι ότι οι επιδρομείς κατέστρεψαν μαζί με όλα τα άλλα και το σχετικό σιγίλλιο. Το πατριαρχικό γράμμα, πράγματι, εκδόθηκε από τον πατριάρχη Καλλίνικο Β' τον Φεβρουάριο του 1692 (Σπ. Λάμπρος, «Τρία πατριαρχικά σιγίλλια μονών της Άττικής», *Ν. Ελληνομνήμων* 4 (1907) 94-97) αλλά μαζί με την επιβεβαίωση της σταυροπηγιακής ιδιότητας αναγνώριζε ως μετόχι της μονής Πεντέλης πολλά μοναστήρια της Άττικής (Νταού Πεντέλη, Άγιο Νικόλαο Καλλισιών, Άγιους Πάντες στον Γέρακα, Άγιο Γεώργιο Βραυρώνας, Άγιο Γεώργιο Στροφιτζί, Άγια Δύναμη Αθήνας, Άγιους Αποστόλους Χαλκίδας). Φυσικά το κυρίαρχο γεγονός στην πράξη αυτή είναι η υπαγωγή της μονής Νταού Πεντέλης υπό τη δικαιοδοσία της μονής Πεντέλης, καθώς το πρώτο μοναστήρι διέθετε ικανή κτηματική περιουσία. Το γεγονός αυτό δημιουργήσε υποψίες που έφθασαν έως το σημείο να αναφέρουν υποκινημένη, από τους μοναχούς της Πεντέλης, λεηλασία εις βάρος της μονής Νταού. Πάντως, η επιθετική τακτική της μονής Πεντέλης εις βάρος των άλλων μονών και μονυδρίων της Άττικής είναι διαπιστωμένη και η δυσaráσκεια για τις πράξεις της φαίνεται εκδηλα, ακόμα και σε δημοσιεύματα σχετικά πρόσφατα· βλ. Γεώργιος Γεω. Λαδάς, *Ιστορία της μονής του Παντοκράτορος Σωτήρος Χριστού της επιλεγόμενης Νταού-Πεντέλης*, Αθήνα 1963, ανάτυπο από β' τόμο του π. Συλλέκτης (1952-1958). Σ' αυτό το τελευταίο δημοσίευμα ο συγγραφέας αναφέρεται σε δόλια τακτική της μονής Πεντέλης και αφήνει αιχμές και έναντι του Δ. Γ. Καμπούρογλου για φιλική προς την μονή Πεντέλης στάση, λόγω της συγγενείας του με τον Κύριλλο Δέγλερη (είχε βαφτίσει τον Καμπούρογλου), συγγραφέα των Άπομνημονευμάτων που έχουμε ήδη αναφέρει.

ριουσία και τῆς μονῆς Νταού, ὅταν δημιουργεῖ τὸ χρέος ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει ἔτσι κι ἄλλιωὺς αὐξημένους καταβολὰς σὲ μέλι· ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ἐπιπροσθέτως ὅτι στὸ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ 1692 ἡ μονὴ ὡς σταυροπήγιο εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ καταβάλλει καὶ στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο 25 ὀκάδες μέλι ἑτησίως: «παρέχη τε τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ... ἐτήσιον κατ' ἔθος ὅπερ ἦν διατεταγμένον εἰς σημεῖον ὑποταγῆς, μέλιτος ὀκάδας εἰκοσιπέντε, κατὰ τῶν σταυροπηγίων συνήθειαν».¹⁸

Οἱ συντάκτες τοῦ ἐγγράφου μας μολονότι ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀπολύτως οἰκονομικὲς καταστάσεις, φόρους, προϊόντα, δάνεια καὶ τόκους, δὲν ἀναφέρονται καθόλου σὲ ἀριθμούς καὶ αὐτὸ δυσκολεύει τὰ πράγματα. Βέβαια, ὁ ἠγούμενος ποῦ ξεκινᾷ τὸ ταξίδι ἐξασφάλισης κεφαλαίου γιὰ τὴν ἀποπληρωμὴ τῶν χρεῶν γνωρίζει τὴν πραγματικὴ κατάσταση, ἀλλὰ ἴσως βρισκόμαστε καὶ μπροστὰ σὲ μιὰ νοοτροπικὴ ἐκδήλωση, ὅπου ἡ παράθεση λέξεων ἀντὶ ἀριθμῶν λειτουργεῖ ἀνακουφιστικά. Ἐπιχειρώντας, ὡστόσο, μὲ βάση τὰ ποσοτικὰ στοιχεῖα τοῦ Μπωζοῦρ νὰ φτάσουμε σὲ κάποια ἀριθμητικὴ ἀπεικόνιση τοῦ χρέους ποῦ ἔχει σχηματισθεῖ καὶ ἔχει πανικοβάλλει τοὺς μοναχοὺς, ὀδηγούμεστε στὸ τελείως παρακινδυνευμένο συμπέρασμα ὅτι ἡ δεκάτη ποῦ ὄφειλε νὰ καταβάλλει ἡ μονὴ ἀντιπροσώπευε ἓνα ποσὸν τῆς τάξης τῶν 1.500 πιάστρων, δηλαδὴ γροσίων ἑτησίως. Ἄν ὁ ὑπολογισμὸς αὐτὸς εἶναι σωστὸς καὶ ἂν καὶ πάλι ὑποθετικὰ θεωρήσουμε ὅτι οἱ δυσκολίες γιὰ τὴ μονὴ εἶχαν ἀρχίσει πρὶν ἀπὸ δέκα χρόνια τουλάχιστον, καὶ ὑπολογίζοντας τοκογλυφικὸ δανεισμὸ μὲ τόκο 40% (βλ. παρακάτω) καὶ ἀνατοκισμό, τὸ ποσὸ τῶν 1.500 γροσίων φθάνει στὸ ἐξωφρενικὸ ποσὸν τῶν 44.000 ἄσπρων. Βέβαια, ὅπως ἔχουμε κιόλας ἀναφέρει, αὐτὲς οἱ ἀναγωγὲς εἶναι ὑποθετικὲς ἀλλὰ ἡ οἰκονομικὴ δυναμικὴ ποῦ ὠθεῖ τοὺς μοναχοὺς νὰ ἀναζητήσουν χρήματα ἐκτὸς Ἀττικῆς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ κινεῖται μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο. Ἄλλωστε, οἱ μοναχοὶ ἔχουν ὑπόψῃ τοὺς βιωμένα παραδείγματα τοκογλυφικοῦ δανεισμοῦ, ὑπερχρέωσης καὶ ἀπώλειας κτηματικῆς γῆς στὴν περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς.¹⁹ Κάτω, λοιπόν, ἀπὸ τέτοιες προϋποθέσεις εἶναι λογικὸ ὅτι ὀφείλουν νὰ ἀναζητήσουν χρήματα ἐκτὸς Ἀττικῆς, ἔστω καὶ ἔντοκα, ἀφοῦ οἱ

18. Βλ. Λάμπρος, ὁ.π.. Ἡ συνήθεια αὐτῆ τῶν σταυροπηγίων νὰ καταβάλλουν μικρὴ ποσότητα προϊόντων στὸ Πατριαρχεῖο ὡς ἔνδειξη ὑποταγῆς μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο μιᾶς ἐνδιαφέρουσας μελέτης καθὼς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντληθοῦν στοιχεῖα γιὰ τὰ προϊόντα τῆς περιοχῆς ὅπου καὶ ἡ μονὴ, τὶς αὐξομειώσεις ποσοτήτων, ἀκόμα καὶ τὶς ἀλλαγὲς προϊόντων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ δῶρα ποῦ ἀποστέλλουν μητροπολίτες σὲ συναδέλφους τοὺς ἢ ἄλλους παράγοντες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

19. Βλ. Σπ. Ἀσδραχὰς καὶ ἄλλοι, *Ἑλληνικὴ οἰκονομικὴ ἱστορία, ΙΕ'-ΙΘ' αἰῶνας*, τ. 1, Ἀθήνα 2003, σ. 346: ὁ Σπ. Ἀσδραχὰς ἀναφέρεται ἀκριβῶς στὸ παράδειγμα τῆς Ἀττικῆς, ὅπου στὸ β' μισὸ τοῦ 17ου αἰ. χωρικοὶ τῆς Ἀττικῆς ἔχασαν τὰ κτήματά τοὺς ποῦ εἶχαν ὑποθηκεύσει σὲ πλούσιους Τούρκους τῆς Ἀθήνας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν δανειστεῖ χρήματα μὲ τόκο 30%-40% γιὰ νὰ ἀναποκριθοῦν στὶς φορολογικὲς τοὺς ὑποχρεώσεις.

συνθήκες του τόπου τους οδηγούν σε καταστάσεις επώδυνες και πάντως τέτοιες που είναι διάχυτος ο φόβος μεταξύ των μοναχών («...μήπως ύστερηθη κανένα από τα ύποστατικά αυτού όπου άμποτες ούτε να γένη ούτε να καταφερθῆ»).

Ένα άλλο στοιχείο που παραμένει άσαφές από το έγγραφο είναι ή αιτιολογία τῆς δημιουργίας του χρέους, με άλλα λόγια οί λόγοι που δέν επέτρεψαν να συνεχιστεῖ ή κατάσταση καταβολῆς μελιού άντι χρημάτων. Η διατύπωση του έγγράφου («...ή ανωμαλίαις ὅμως τῶν χρόνων ἔφεραν ἔληψιν τῶν εισοδημάτων και ὀληγοστεψιν τῆς ἐντράδας») στη γενικότητά της ἀπεικονίζει ἔκτακτα γεγονότα (άνωμαλίες) που ἔπέφεραν ἀνατροπή μιᾶς κανονικότητας, που στην περίπτωση τῆς μονῆς βέβαια δέν είναι τίποτε άλλο από τῆ δυνατότητα παραγωγῆς τῆς ἀπαραίτητης ποσότητας μελιού που ἔπρεπε να καταβληθεῖ στο ὀθωμανικό δημόσιο και βέβαια επέκταση τῆς ανωμαλίας αὐτῆς και στα άλλα προϊόντα (κερί, λάδι, γάλα), τὰ ὅποια θά μπορούσαν ἐκχρηματιζόμενα να ἀποδώσουν τὰ ἀπαραίτητα για τῆ μονή χρήματα.

Φυσικά οί ανωμαλίες που ὑπαινίσσεται το έγγραφο πρέπει να ἀναφέρονται εἴτε σε ἕνα ἔκτακτο σοβαρό γεγονός που δημιούργησε σοβαρές και πολυχρόνιες ανωμαλίες που με τῆ σειρά τους συνετέλεσαν στη διόγκωση του χρέους τῆς μονῆς, εἴτε σε ἀλλεπάλληλα δυσμενῆ γεγονότα τὰ ὅποια ἐμπόδισαν τὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ τῆς μονῆς να ἀνταποκριθεῖ στις ὑποχρεώσεις του. Τὰ ἀνώμαλα γεγονότα στην περιοχή του καζᾶ τῆς Ἀττικῆς ἀλλά και στην εὐρύτερη περιοχή του σαντζακιοῦ του Εὐρίπου είναι γνωστά και ἔχουν να κάνουν με τὴν εἰσβολή του Μοροζίνη και τὴν ἐν συνεχεία ἀποχώρησή του. Οί μοναχοί τῆς Πεντέλης, ἤδη με τὴν αἴτησή τους για τὴν ἀνανέωση τῶν σταυροπηγιακῶν τους δικαιωμάτων τὸ 1692 και τὴν ἔκδοση του σχετικοῦ σιγιλλίου ἀναφέρονται με τὸ γνωστὸ στρογγυλεμένο τρόπο στα ἀνώμαλα γεγονότα που ἀκολούθησαν τὴν ἀποχώρηση τῶν Βενετῶν:

...ὄλοφρομένοι τε και δακρυχέοντες, ἐδεθήθησαν ἐκκλησιαστικῆς τυχεῖν ἀντιλήψεως και μικρᾶς θεραπείας, ἐν τῇ δεινῇ συμφορᾷ ἣν ὑπέστησαν χαλεπῶς ἐκ τῆς δίκην σκηπτοῦ, παρ' ἐλπίδας ἐπισκηψάσης αὐτοῖς πολυδύνου λεηλασίας· και γὰρ τῆς Ἀθήνας μικρὸν ἔμπροσθεν ἄλωσιν ὑποστάσης ἀπροόπτως, ἐπέδραμον τηρικᾶτα κατὰ τῶν σφῶν μοναστηρίου, πλήθη παμμιγῆ, προνομεόντων αἰχμαλωτιστῶν, ἀπό τε τῶν κατὰ τόπον δυναστῶν, και ἄλλων ἀκαθέκτων ἐχθρῶν, συρφετοῦ τε δίκην, οἷα φιλεῖ συμβαίνειν ἐν τοιαύταις ἀλώσεσιν, ἀλλεπαλλήλοις ἐπιφοραῖς και ἀκαταπλήκτοις ὄρμαῖς, χαλεπά, και ἀνῦποιστα, ληστρικῶς ἐν αὐτῷ ἐξετέλεσαν, τὰ μὲν γὰρ πυρπολήσαντες, τὰ δὲ συνθλάσαντες και καταστρέψαντες, τὰ δὲ κατασπάσαντες και λεηλατήσαντες, ἀπεκομίσαντο καταστήσαντες τὸ πανάθλιον μοναστήριον ἔρημον, και ἄπορον, γυμνόν τε και ἐστερημένον τῶν ἰδίων καλῶν.²⁰

20. Σπ. Λάμπρος, ὁ.π., σ. 94-97. Στην ἴδια κατάσταση φαίνεται ὅμως να ἀναφέρεται

Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτές τις πραγματικότητες και ακολουθώντας παλαιότερες συνήθειες ό ήγούμενος Γρηγόριος πρέπει να κινήσει για τὸ δρομολόγιο πὸν θὰ τοῦ δώσει τὴ δυνατότητα ἀναζήτησης φθηνοῦ, φθηνότερου χρήματος ἢ ὅποιασδήποτε ἄλλης μορφῆς χρηματικῆς ἐνίσχυσης, καὶ τὸ δρομολόγιο αὐτὸ περιλαμβάνει τουλάχιστον τρεῖς σταθμούς: Χίος, Σμύρνη, Βενετία.²¹ Ὑποθέτω ὅτι ἡ Χίος ἀποτελεῖ σταθμὸ γιὰ τὸ πέρασμα πρὸς τὴ Σμύρνη, ὅπου ἡ συγκέντρωση ἐμπόρων καὶ κεφαλαίων ἀπὸ ὅλη τὴ Μεσόγειο παρῆχε τὴ βεβαιότητα ὅτι θὰ εἶταν δυνατὸς ὁ δανεισμὸς μὲ ἕνα λογικὸ ἐπιτόκιο καὶ ὄχι μὲ τοκογλυφικὲς πρακτικὲς, μολοντί ἡ ἀπευθείας προσφυγὴ πρὸς τὴ βενετικὴ πιάτσα, σύμφωνα μὲ τὶς διαθεσιμότητες σὲ ἀνθρώπους καὶ κεφάλαια, φαίνεται ὡς ἡ καλύτερὴ κίνηση πὸν ἐκείνη τὴ στιγμή θὰ μπορούσε νὰ κάνει ἡ μονὴ Πεντέλης. Πιθανότατα, βέβαια, ἡ κίνηση πρὸς τὴ Σμύρνη νὰ ὑποκρύπτει καὶ τὴν κίνηση πρὸς τὴ Βενετία, καθὼς ἐκεῖ εἶταν δυνατὸν ὁ ἡγούμενος Γρηγόριος νὰ ἔλθει σὲ ἐπαφὴ μὲ βενετοὺς ἰθύνοντες — πρόξενος πὸν ἐπικυρώνει τὸ ἐπιτροπικὸ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο παράδειγμα— καθὼς μετὰ τὶς καταστρεπτικὲς γιὰ τοὺς Βενετοὺς ἐξελίξεις στὴ σύγκρουσή τους μὲ τοὺς Τούρκους τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου καὶ τὴν ἀπώλεια τῆς Πελοποννήσου τὰ πράγματα βρίσκονται ἀκόμα σὲ ἀναστάτωση στὶς πλησιέστερες πρὸς τὴν Ἀθῆνα περιοχές. Ἄλλωστε, ἐκεῖ μπορεῖ ὁ ἡγούμενος Γρηγόριος μετὰ ἀπὸ πιθανὴ χρηματοληπτικὴ ἀποτυχία νὰ ἀναζητήσει καὶ νὰ βρεῖ εὐκόλα τὸ κατάλληλο πλοῖο πὸν θὰ τὸν ὀδηγήσει στὴ Βενετία.

Ἀναφέραμε τὴ Βενετία σὰν τὸν τόπο πὸν ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσει τὴν πρώτη ἐπιλογή γιὰ τὴν ἀνεύρεση κεφαλαίων ἐκ μέρους τῆς μονῆς Πεντέλης. Τὰ πιθανὰ κίνητρα πὸν ἔπρεπε νὰ κατευθύνουν τὴ σκέψη καὶ τὰ βήματα τῶν μοναχῶν πρὸς τὴν πιάτσα τῆς Βενετίας εἶναι ἀρχικὰ ἡ συγκέντρωση πολλῶν Ἀθηναίων καὶ μάλιστα εὐκατάστατων στὴν πόλη αὐτή, οἱ ὅποιοι μπορούσαν νὰ βοηθήσουν ἀπὸ κάθε ἄποψη· ἀναφέρω τὰ γνωστὰ ἀθηναϊκὰ ὀνόματα, Περούλη, Μάκολα, Ταρωνίτη, Καπετανάκη. Ἀλλὰ τὸ κυριότερο στοιχεῖο πὸν ὀδηγοῦσε

καὶ ἐγγραφο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1699 πὸν ἀφορᾷ τὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα: τὸ ἐγγραφο συντάσσεται στὸ Ναύπλιο καὶ στὸ προοίμιό του σημειώνεται: «Ἐπειδὴ καὶ αἱ μεταβολαὶ τοῦ καιροῦ καὶ ἡ ἐρήμωσις τῆς Ἀθήνας, εἰς ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ χαλασθοῦν πολλοὶ τόποι ἀξιοπαίνετοι ὅπου ἀνάμεσα εἰς ὅλα εἶναι καὶ τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα... τὸ ὅποιον τῶρα ἀπὸ ταῖς ἀνωμαλίαις τοῦ καιροῦ ἤλθεν εἰς τὸν καιρὸν τῆς πτωχείας...» (Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. 1, σ. 178).

21. Γιὰ τὴ λειτουργία τῶν μοναστηριῶν καὶ τὴ διαπλοκὴ τους μὲ τὴν οἰκονομία, καθὼς καὶ τὶς κινήσεις τῶν μοναχῶν πὸν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς διαπλοκῆς βλ. τὴ μεστὴ ἀνάλυση τοῦ Σπύρου Ἀσδραχᾶ (*Ἑλληνικὴ οἰκονομικὴ ἱστορία*, ὅ.π., σ. 235-236): τὰ μοναστήρια, μολοντί κλειστὲς ὁμάδες τῆς κοινωνίας ἀποτελοῦν «... κοινωνίες πὸν ἐρχονται σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸν ἐξῶ κόσμο, κοντινὸ καὶ μακρινὸ καὶ διαπλέκονται μὲ τὴν οἰκονομία του ὄχι μόνον ζητώντας ἐλεημοσύνες ἢ ἐξαργυρώνοντας τὴ μεσολάβησή τους γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ δίνοντας γιὰ καλλιέργεια τὰ κτήματά τους, δανείζοντας καὶ δανειζόμενα».

πρός την κατεύθυνση αυτή, όπως άλλωστε και το επιτροπικό δηλώνει και τώρα μπορούσαμε να το επιβεβαιώσουμε και από άλλη πηγή, είναι το γεγονός ότι η μονή Πεντέλης διαθέτει ένα κεφάλαιο από παλιά στην τζέκα της Βενετίας που μπορεί να αποτελέσει τη λύση του οικονομικού άδιεξόδου.

Οι κινήσεις που εντέλλεται να πραγματοποιήσει ο ηγούμενος στη Βενετία καλύπτουν ένα ευρύτερο πλέγμα οικονομικών συναλλαγών από τον άπλο δανεισμό: «...κάντε της τζέκας τὰ σολδία όπου είναι εις την Βενετιάν η̄θελεν τὰ σηκόση η̄θελεν τὰ πουλίση η̄ τὸ διάφορόντου η̄θελεν πουλήση τὰ στέργομεν ὅλα διὰ καλὰ γενομένα. ἀκόμη τοῦ δίδομεν ἀπλὴν ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν διὰ νὰ η̄θελεν βάνη ἐπητροπόν του τόσον διὰ τὰ σολδία τῆς Βενετίας ὅσον καὶ διὰ ἄλλην χρεῖαν ὅπου η̄θελεν τοῦ φανηστή εὐλογον».

Γίνεται δηλαδή φανερό από την παραπάνω διατύπωση ότι η μονή Πεντέλης διαθέτει στην τζέκα, την τράπεζα της Βενετίας, ένα κεφάλαιο, το οποίο ο Γρηγόριος στην ύστατη προσπάθεια για την ανακούφιση του χρέους μπορεί να το χρησιμοποιήσει με ποικίλους τρόπους: να το σηκώσει, να το πουλήσει ως κατάθεση, να πουλήσει έναντι τον τόκο του κεφαλαίου. Αναζητώντας πληροφορίες για την ύπαρξη ενός τέτοιου κεφαλαίου στις διαθέσιμες βιβλιογραφικές πηγές έπιασα στα χέρια μου ύστερα από πολύ καιρό ένα παλιό δημοσίευμα του Κωνσταντίνου Μέρτζιου,²² το οποίο έρχεται να αποκτήσει τώρα μια ὀργανική συνάφεια ἀκριβῶς με αὐτὲς τὲς ὑποθέσεις τῆς μονῆς Πεντέλης.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τις πληροφορίες που μάς παρέχονται από διάφορα έγγραφα που εκδίδει ο Μέρτζιος από το Κρατικό Ἀρχεῖο Βενετίας, ὅταν ὁ Φραγκίσκος Μοροζίνης ἐτοιμαζόταν νὰ ἐκκενώσει τὴν Ἀττικὴ ὁ ἡγούμενος καὶ οἱ μοναχοὶ τῆς Πεντέλης, φοβούμενοι λεηλασίες καὶ ἀρπαγὲς θέλησαν νὰ διασώσουν ἕνα κεφάλαιο ἀπὸ 1.100,5 τσεκίνια πὸν διέθετε ἡ μονή. Τὰ ἐμπιστεύθηκαν ἔτσι στὸν Ἀθηναῖο πρόκριτο Μιχαὴλ Καλογεῖρα πὸν μαζί με ἄλλους Ἀθηναίους πέρασαν στὸν Μοριὰ ἀκολουθώντας τοὺς Βενετούς, τὰ ὁποῖα μετὰ τὸ θάνατο τοῦ τελευταίου βρέθηκαν στὰ χέρια ἑνὸς ἄλλου Ἀθηναίου, τοῦ Νικολάου Θωμᾶ, ὡς ἐπιτρόπου τῶν ἀνηλίκων παιδιῶν τοῦ Καλογεῖρα. Στὴ συνέχεια (1692) ἡ βενετικὴ διοίκηση πὸν πληροφορήθηκε τὰ σχετικά ὑποχρέωσε τὸν Θωμᾶ νὰ τὰ παραδώσει σ' αὐτὴν γιὰ νὰ κατατεθοῦν στὸ Δημόσιο Ταμεῖο, πράγμα πὸν ἔγινε με τὴν παρουσία ἑπτὰ Ἀθηναίων προκρίτων. Φυσικὰ ἡ σχετικὴ ἐντολὴ δὲν ἀφοροῦσε μόνον τὸ συγκεκριμένο κεφάλαιο τῆς μονῆς Πεντέλης, ἀλλὰ ὑπῆρξε γενικὴ διαταγὴ τῶν βενετικῶν ἀρχῶν πὸν φαίνεται ὅτι βρῖσκονταν σὲ δεινὴ οἰκονομικὴ θέση καὶ διέταζαν, σύμφωνα με τὴν ἐλληνικὴ μετάφραση τοῦ Κ. Μέρτζιου, «...οἰονδῆποτε κατέχοντα ὑπὸ τύπον παρακαταθήκης, ἐνεχύρου, ἢ ἐξ οἰασδῆποτε ἄλλης αἰτίας,

22. Κ. Δ. Μέρτζιος, «Ἡ μονή Πεντέλης καὶ τὰ 1.200 φλωριά της», *Τὰ Ἀθηναϊκὰ* 15 (1960) 1-7.

χρήματα ἀνήκοντα εἰς ἰδιώτην, ἐπὶ ποινῇ αὐστηρᾷ, νὰ δώσῃ λεπτομερῆ ση-
μείωσιν εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον...».²³

Αὐτὰ ὅλα ἔγιναν στὸ Ναύπλιο, ὅπου δύο χρόνια ἀργότερα (1 Αὐγούστου
1694) ὁ Γενικὸς Προνοητὴς Μαρίνος Μικιὲλ ἀναγκάστηκε νὰ τὰ χρησιμοποίησει
γιὰ τὴ μισθοδοσία τῶν στρατιωτῶν του, ἐνῶ ἕνα χρόνο περίπου πρὶν (16 Ἀπρι-
λίου 1693) ὁ τότε ἡγούμενος τῆς μονῆς Πεντέλης, Μελχισεδέκ, εἶχε κατορθώ-
σει νὰ ἀποσπάσει, σύμφωνα μὲ τὶς πηγές, μόλις 100 τσεκινιά²⁴ (2.500 λίρες)
γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς μονῆς καὶ κατὰ συνέπεια εἶχε λαμβάνειν 1.100,5 τσεκινία
(=25.512,10 λίρες), ποσὸν ποὺ μάταια ἐπιχείρησε τὴν περίοδο αὐτὴ νὰ ἀναλάβει
ἡ μονὴ Πεντέλης.

Ὁ ἴδιος ἡγούμενος Μελχισεδέκ θὰ ἐπανέλθει τὸ 1697 καὶ μὲ αἴτημά του
ποὺ ὑποβλήθηκε στὶς 3 Ὀκτωβρίου πρὸς τὶς βενετικὲς ἀρχές θὰ ἐκλιπαρήσει
γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν 1.100,5 τσεκινιῶν ἐπειδὴ, ὅπως ἀναφέρει στὸ ἔγγραφο,
ἡ μονὴ καὶ οἱ τριάντα μοναχοὶ τῆς πρέπει νὰ συντηρήσουν τὰ κτίριά της ποὺ
ἔπαθαν μεγάλες ζημιές ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν «βαρβάρων» ὡς ἐναλλακτικὴ
πρόταση ὁ ἡγούμενος προτείνει τὴν κατάθεση τῶν ὀφειλομένων «...εἰς τὸ Δη-
μόσιον Θησαυροφυλάκιον τῆς πόλεως ταύτης, ἐπὶ ἔτησίῳ τόκῳ, ὁ ὁποῖος νὰ
καταβάλλεται εἰς τοὺς νομίμους ἀντιπροσώπους τῆς Μονῆς».²⁵

23. Μέρτζιος, ὁ.π., σ. 4: φυσικὰ τὰ χρήματα τῆς μονῆς Πεντέλης ἐμπίπτουν στὴν
κατηγορίαν τῆς παρακαταθήκης καὶ πρέπει νὰ παραδοθῶν ἄς σημειωθεῖ ὅτι γιὰ τὴν περι-
πτωση αὐτὴ δίδεται στὶς 2 Ὀκτωβρίου 1692 καὶ προσωπικὴ ἐντολὴ στὸν Νικόλαο Θωμᾶ
νὰ καταθέσει τὰ χρήματα τῆς μονῆς Πεντέλης (ὁ.π., σ. 5). Ἡ παράδοση τῶν χρημάτων τῆς
μονῆς στὸ Δημόσιο Ταμεῖο, ποὺ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν Προνοητὴ Ναυπλίου Τζιρολάμο
Λιτομάνο, ἔγινε δυὸ μέρες ἀργότερα (4 Ὀκτωβρίου 1692) ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ Ναυπλίου
ποὺ παραβρέθηκαν ὡς μάρτυρες ἦταν οἱ: Σπυρίδων Περούλης, Μιχαὴλ Ροῖδης, Δημήτριος
Γάσπαρης, Ἀνδρέας Φολερός, Νικόλαος Θεοτόκης, Γεωργάκης Ροῖδης καὶ Κοσμάς Πασχά-
λης (ὁ.π., σ. 5-6). Γιὰ παρόμοιους δανεισμούς, στὴν ἴδια πόλιν καὶ τὰ ἴδια χρόνια βλ. Ευ-
τυχία Δ. Λιάτα, «Μαρτυρίες γιὰ τὴν πτώση τ' Αναπλίου στους Τούρκους (9 Ιούλι 1715)»,
Μνήμων 5 (1975) 109.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει νομίζω κάποιον ἐνδιαφέρον νὰ ἀναφέρουμε καὶ τὴν πληροφορία
γιὰ τὸν «θησαυρὸν» τῆς μονῆς ποὺ βρέθηκε τὸ 1950 καὶ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἰκανὸ ἀριθμὸ
βενετσιάνικων τσεκινιῶν ποὺ κρύφτηκαν τὸ 1687 γιὰ προφανεῖς λόγους: βλ. «*Θησαυροὶ*»
νεωτέρων χρόνων τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου (15ος-20ὸς αἰ.), Ἀθήνα 2005, σ. 176. Γιὰ
κάποιους λόγους—εἴτε πρόκειται γιὰ μεμονωμένη ἐνέργεια κάποιου μοναχοῦ εἴτε λησμονή-
θηκε τὸ μέρος εἴτε ὁ ἀποκρύψας δὲν βρισκόταν πιά στὴ ζωὴ εἴτε γιὰ ὁποιοδήποτε ἄλλον
λόγο— τὰ χρήματα αὐτὰ δὲν ἀνασύρθηκαν γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὲ αὐτὴν τὴ δύσκολη
περίσταση στὴν ὁποία βρέθηκε ἡ μονὴ.

24. Μέρτζιος, ὁ.π., σ. 6.

25. Στὸ ἴδιο, σ. 6-7. Βέβαια, πέρα ἀπὸ τὶς πολυτίμες πληροφορίες ποὺ ἀντλοῦμε
ἀπὸ τὶς πολλὲς καὶ ποικίλες ἐργασίες τοῦ Κωνσταντίνου Μέρτζιου, τὰ προβλήματα ποὺ δη-
μιουργοῦνται ὀρισμένες φορὲς ἀπὸ τὶς δικές του μεταφράσεις τῶν κειμένων εἶναι σοβαρά.
Ἔτσι, λοιπόν, πιθανότατα τὸ Δημόσιο Θησαυροφυλάκιον τῆς μετάφρασης εἶναι ἡ τζέκα τῆς
Βενετίας.

Φθάνουμε έτσι στο έτος 1706 όταν οι μοναχοί της Πεντέλης επανέρχονται στο θέμα και με αίτησή τους στο δόγη αναφέρουν όλο το ιστορικό του κεφαλαίου τους και παρακαλούν να επιστραφούν στη μονή τα χρήματα, επειδή βρίσκεται σε κακή οικονομική κατάσταση· το κεφάλαιό τους, όπως αναφέρουν, βρίσκεται στο Δημόσιο Ταμείο, τεκμήριο ότι το προηγούμενο αίτημά τους να μεταφερθεί εκεί και να καταστεί έντοκο είχε γίνει δεκτό. Η υπόθεση παραπέμπεται από το δόγη για να εξεταστεί στα ειδικά όργανα (σάβιοι) της Βενετίας και στο πλαίσιο της έρευνας αυτής επισυνάπτονται όλα τα έγγραφα των επισήμων αρχών του Ναυπλίου, στα όποια αναφερθήκαμε ήδη, από τα όποια γίνεται φανερό ότι είναι αληθινά όσα υποστηρίζουν οι μοναχοί της Πεντέλης και τα όποια αποτελούν τη βάση για το δημοσίευμα του Μέρτζιου.

Η υπόθεση, όπως εκτίθεται από τον Μέρτζιο, φθάνει έως το έτος 1706 καθώς αυτός δεν θέλησε να δώσει συνέχεια στο θέμα ή, το πιθανότερο, δεν βρήκε άλλα στοιχεία για την υπόθεση αυτή. Έτσι ο έντοπισμός του εγγράφου της μονής Πεντέλης του 1719 αποκαθιστά την ένότητα των γεγονότων και οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τουλάχιστον το κεφάλαιο των 1.100,5 τσεκινιών που βρισκόταν κατατεθειμένο στη βενετσιάνικη τζέκα πρέπει να χρησιμοποιήθηκε με κάποιο τρόπο για τις ανάγκες της μονής. Ο έντοπισμός, εξάλλου, του επιτροπικού στο αρχείο Περούλη μπορεί να οδηγήσει στη σκέψη ότι ο ήγούμενος πούλησε το κεφάλαιο –έλαβε δηλαδή χρήματα από τον Περούλη και κατέστησε τον δανειστή του διαχειριστή του κεφαλαίου– ή προσέξοφλησε τους τόκους και μέρος του κεφαλαίου. Εκτός από τον Δημ. Περούλη που αυτήν την εποχή διέθετε κεφάλαια ικανά, ένα άλλο πρόσωπο που μπορεί να έλαβε μέρος στη διαδικασία είναι ο επίσης αθηναϊκής καταγωγής Βερνάρδος Μάκολας, πεθερός του Περούλη, ο όποιος λόγω ακριβώς αυτής της συγγένειας πέρασε αρκετές οικονομικές δραστηριότητες στον γαμπρό του.²⁶ Έτσι, λοιπόν, ο ήγούμενος Γρηγόριος ενεργώντας σύμφωνα με τις εντολές της μοναστικής κοινότητας χρησιμοποίησε με όποιονδήποτε τρόπο το κεφάλαιο της μονής και άντλησε τα χρήματα που αυτή είχε άμεση ανάγκη.

Με αφορμή και αφετηρία ένα επιτροπικό έγγραφο του 1719 έγινε προσπάθεια να αποκατασταθούν στη λειτουργία τους τα μέρη ενός οικονομικού μηχανισμού ήδη γνωστού στα περισσότερα στοιχεία του, ο όποιος βέβαια κάθε φορά που έντοπίζεται στην κίνησή του, αποκτά άδρότερα χαρακτηριστικά και αποκαλύπτει περισσότερο τα επιμέρους σημεία. Γιατί, βέβαια, η παραγωγή με-

26. Παν. Δ. Μιχαηλάρης, «Φεουδαλικές καταστιχώσεις στη Λευκάδα (18ος αιώνας)», Από την τοπική ιστορία στη συνολική: το παράδειγμα της Λευκάδας, 15ος-19ος αι., Πρακτικά Δ' Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού (Λευκάδα, 8-12 Σεπτεμβρίου 1993), Αθήνα 1996, σ. 119-129.

λιού στην Άττική είναι διαδικασία γνωστή από την αρχαιότητα έως τα νεότερα χρόνια, αλλά η ένταξή της στους φορολογικούς μηχανισμούς της οθωμανικής πραγματικότητας και η ανάδειξη ενός λειτουργικού παραδείγματος της διαδικασίας αυτής καθιστά περισσότερο εμφανή τα πράγματα.

Με άφορη, λοιπόν, την περίπτωση της μονής Πεντέλης ή έρευνα που έγινε αποκαλύπτει, από ήδη δημοσιευμένα στοιχεία, ότι στην περίμετρο της Άττικής όρισμένα μοναστήρια (Καισαριανή, Πετράκη, ΐσως και άλλα) έχουν τη δυνατότητα να καταβάλλουν αντί της δεκάτης σε χρῆμα ανάλογη ποσότητα προϊόντος, κυρίως μελιού και λαδιού. Από τους περισσότερους που ασχολήθηκαν με την αθηναϊκή ιστορία το γεγονός αυτό παρουσιάζεται ως προνόμιο λόγω της εξάρτησης της περιοχής από τον Κισλάβ άγασή και τη Βαλιδὲ σουλτάνα. Ωστόσο, αυτή η μορφή φορολογίας δὲν πρέπει να ἐμπίπτει σε προνομιακές διευκολύνσεις αλλά σε μιὰ μορφή φορολογικής απόδοσης που κατευθύνεται σε μιὰ συγκεκριμένη ὑποδοχή της οθωμανικής διοίκησης με πιθανή κοινωνική δραστηριότητα. Τοῦτο, ἐπειδὴ τὸ μέλι και κάποτε τὸ λάδι τῶν θρησκευτικῶν ιδρυμάτων της Άττικής αποδίδονται σε τζαμιὰ της Κωνσταντινούπολης, τὰ ὁποῖα βέβαια κατὰ τὴ λειτουργία τους ασκοῦν και πράξεις κοινωνικής ἀλληλεγγύης.

Έτσι στην ἀνέλιξή της ἡ έρευνα φέρνει στὸ προσκῆνιο μιὰ διπλὴ λειτουργία και εξάρτηση τῶν μονῶν της Άττικής –ἐνδεχομένως και ἄλλων περιοχῶν– τὰ ὁποῖα ὑπάγονται ταυτόχρονα στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ὡς σταυροπηγιακά, ἀλλὰ ἀνήκουν ὡς φορολογικὲς μονάδες σε κάποιον τζαμιὶ της Κωνσταντινούπολης, ἰδιότητες που στην πιὸ χαρακτηριστικὴ περίπτωση ἀναγνωρίζονται και σε ἐπίσημη πατριαρχικὴ πράξη στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ.²⁷ Ἡ σχετικὴ αἰτιολογία τοῦ γεγονότος παρουσιάζει βέβαια τὴν ἀπαλλαγὴ τῶν θρησκευτικῶν ιδρυμάτων ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση της καταβολῆς ἄλλων δοσιμάτων που συνδέονται με τὴν αυθαίρετη δράση τοπικῶν παραγόντων, ἀλλὰ τὸ παράδειγμα της μονῆς Πεντέλης νομιζῶ ὅτι ἀποδεικνύει ὅτι ἡ φορολογία αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲν εἶταν ἀμελητέα ὑπόθεση και πάντως μπορούσε ὑπὸ ἀντίξοες περιστάσεις νὰ δημιουργήσει σοβαρὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα βέβαια καμιὰ προνομιακὴ μεταχείριση δὲν εἶταν δυνατόν νὰ ἐπιλύσει. Οὔτε, ἐξάλλου, ἡ μετατροπὴ της δεκάτης σε χρῆμα κινεῖται σε διαφορετικὴ κατεύθυνση, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποτελεῖ μιὰ κανονικότητα γιὰ τὴν ἐποχὴ ἡ καταβολὴ αὐτὴ, ὥστόσο στην περίπτωση της Πεντέλης δείχνει με τὸν πιὸ σαφὴ τρόπο τὴν διαδικασία προσφυγῆς σε τοκογλυφικὸ δανεισμό, ὑπερχρέωση, ἀναζήτηση χρήματος και ἐνδεχόμενη ἐκποίηση περιουσιακῶν στοιχείων.

27. Βλ. ἐδῶ σημ. 12, ὅπου μνεία της ὑπαγωγῆς της μονῆς Πετράκη σε βακούφι της βαλιντὲ σουλτάνας σε πατριαρχικὸ ἔγγραφο τοῦ Γερασίμου Γ' (Φεβρουάριος 1796). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι μαζί με τὴ μονὴ Πετράκη ὑπὸ τὸ ἴδιο καθεστῶς ὑπάγονται και τὰ μετόχια της: ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου (Καρέα), ἡ Ἁγία Τριάδα και ὁ Ἅγιος Νικόλαος (βλ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. 1, σ. 355-360).

SUMMARY

Panagiotis D. Michailaris, *The monastery of Penteli in a turmoil due to a debt at the beginning of the 18th century*

In 1719, the monks of Pentelis' monastery ask their abbot Gregorios –through a document edited by them and confirmed by the Metropolitan of Athens Iacobos– to travel to Chios, Izmir, Venice and whenever he needs to, in order to settle a serious matter of the monastery.

In fact, the monastery of Penteli was obliged to give a certain amount of honey every year to the Ottoman state instead of tithe. Nevertheless, due to the irregular situation the honey-bees of the monastery had been destroyed, so it had to borrow money in order to fulfill its annual obligations by paying cash. However, the practice of borrowing created a high debt which the monastery was unable to pay up, so its abbot had to travel in search of cheap money.

This article attempts to present the conditions existing in Attica at the end of 17th – beginning of 18th century, which led the monastery of Penteli to this difficult situation: the invasion of Venitians, the Venitian occupation and subsequent withdrawal, the invasion of the Ottoman troops, the plunder of monasteries. Moreover this article makes an effort to analyse the tax regime to which the monastery of Penteli was liable, correlating it with its honey production as well as the overall honey production of Attica.

This practice seems to have come to a dead end, leading the abbot Gregorios away from Attica, and finally in Venice, at the Public Bank (Zecca) of which the monastery had deposited a sum of money.

